

Басилијус Ј. Гроен
Универзитет у Грацу

Литургијске и екуменске димензије у хришћанству

Abstract. Доктринарно-литургијски и социјално-политички осврт на православно, римокатоличко и протестантско богослужење. Разматрање међусобних сличности и разлика, с тенденцијом превазилажења конфликта и конструктивног екуменског дијалога. Православно богослужење по карактеру је а) иконолошко, б) монашко, в) у обредном смислу инспирисано царским двором, г) усмерено догматским учењем Цркве. У њему је наглашен физички моменат (покретање свих чула, учествовање тела). Екуменски дијалог у периоду после Другог ватиканског сабора има за циљ да превазиђе „сотириолошку искључивост“ и уједињавање по моделу потчињавања (гркокатоличка црква). Римокатоличка црква на Другом Ватикануму дефинише литургију као „извор и врхунац целог хришћанског живота“. Литургијска реформа првенствено подразумева а) наглашавање улоге народа, б) богослужење на матерњем језику, в) окретање свештенослужитеља ка народу. Протестантско богослужење карактеришу два међусобно различита правца кретања – увођење лаичког путира са једне и наслеђено миноризовање причешћа са друге стране.

Као* у свим европским регијама тако и у земљама некадашње Југославије постоји велики број хришћанских цркава. Из тог разлога постоји мноштво литургијских традиција, мноштво литургијско-теолошких схватања, облика светковина и других обичаја. Овде бих желео да укажем на неколико важнијих облика. Једна од следећих тачака је, да тамо где постоји више црква и верских заједница на једном простору често долази до размирица и конфликта. Па и хришћани и хришћанке су људи. Али по јеванђељу постоје и покушаји помирења. Зато ћу и да пођем од неких од тих конфликта и покушаја њиховог превазилажења.

Концентрисаћу се на римокатоличке, гркокатоличке, православне и протестантске литургијске традиције, а почећу са православном.

Појед на православну традицију

Најпре основна напомена: Ако неко жели да упозна неку религију, укључујући православну, мора да спозна њену целину. Не само поједини аспекти орга-

* Предавање одржано на Православном богословском факултету у Београду, 2005. године.

низације, учења или богослужења, не само садржај литургијских књига или канонских правила, већ и целина организације, деловања, обичаји, уметност, учење и искуство треба да се узму у обзир. Искуство је пре свега дах религије. А та целина није статична већ се она налази у сталном покрету. Навешћу два примера за то. Православље у време комунизма битно се разликује од данашњег православља. Седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века јавно обожавање иконе било је веома опасно за сопствену каријеру, а данас је такво понашање без последица за сопствени посао. Други пример: Чињеница да се православне породице селе са села у град где би црквене општине смеле да буду много другачије него на селу и где постоје универзитети и модерне болнице уместо сеоских основних школа и традиционалних метода у здравству, условљава и промену њихових сазнања о православљу. Мало је дакле могуће да се друга религија, друга црква, упозна само из књига. Најбоље се учи на лицу места у центру дешавања, где можемо религији да се отворимо целим својим бићем, где можемо да је видимо, омиришемо, окусимо, чујемо и осетимо, где можемо да видимо како она може да функционише у свакодневном животу.

Сада бих желео да се окренем самој православној литургији. Како у католичкој тако је и у православној цркви литургија је врхунац црквених делања. Катихизис и брига о људима, пре свега имају циљ да се људи приближе црквеном обреду, док *diakonia* мора конкретно да произведе милосрђе које се слави у богослужењу и она се примерено томе и обележава као „литургија после литургије“.

У данашње време надалеко највише се користи византијски тип литургије источних цркава. Само у оријентално-православним црквама као што су на пример јерменска, сиријска и Коптска црква, служи се други тип литургије. Осим тога неке православне верске заједнице западног света користе старе западне литургијске формуларе. Општа обележја византијске литургије првенствено су наглашавање визуелног. Овде се нарочито мора обратити пажња на иконе и фреске. Верници прихватају да је снага и „милост“ представљених особа у самим иконама и да се из тог разлога слике морају обожавати. Иконе дакле имају за вернике готово сакраментално значење: слика која је видљива служи као носилац Божије стварности и симбол је трансцендентног, „прозор ка вечности“.

На другом месту треба да се спомене монашки карактер. Служба православних манастира у Константинопољу као и у Јерусалиму и околини јако утичу и на литургију „нормалних“ црквених општина. Из тог разлога богослужења у црквеним општинама имају монашки карактер, она садрже много псалама...

Треће: присуство царског двора у Константинопољу и учешће царске породице у богослужењу довели су до тога да је немали број ритуала царског двора прихваћен у богослужењу. Слично може да се каже и везано за папску литургију у Риму: ритуали папског двора уведени су у папско бо-

гослужење а одатле и у целу западну литургију и они су још увек део католичке недељне мисе, како на пример причешће (миропомазање) и *Introitus*.

Четврто: Византијска литургија као и католичка, обележена је догматским разликовањем Свете Тројице и божанства Христовог и Богородице Марије. Отуда налазимо многе догматске песме у обележавању светковина, које су повезане с тим.

Као и католичка литургија тако и византијска литургија познаје седмострукост сакрамената. Овај број она је иначе преузела од западне цркве. Она исто тако наглашава и велику важност присуствовања на овим сакраменталним светковинама. Одатле је молитва сваког сата уобичајена не само у манастирима него и у црквеним општинама. Једина западна црква која вековима познаје такву традицију је англиканска, где се у многим црквеним општинама слави *matins* (јутарња захвалница / *Laudes*) и *Evensong* (вечерња захвалница / *Vesper*).

У православном богослужењу покрећу се сва људска чула: Предавања, молитве, возгласи, песме и проповед за акустичко (иако је управо проповед Ахилова пета православног богослужења јер се или не проповеда или је проповед лоше припремљена; фреске и иконе, свеће, дуги и комплексни обреди за оптичко; дим тамјана и рујевина за чуло мириса; причешће тело и крви Христова у облику хлеба и вина и хлеб од *Antidorona* за чуло укуса; помазивање уљем, кропљење водом – све то за осете.

Код побожних православних верника време се слави на много начина. Тако се може говорити о светковању године кроз празнике који су стални или покретни. Под покретним празницима мисли се на циклус четрдесетодневног поста, Велику седмицу, Ускрс, Христово Вазнесење, Духове и Све свете. Непокретни празници су нпр. Божић и Преображење 6. августа и Успење Пресвете Богородице 15. августа. Месец нпр. се слави воденом посветом, првог дана у месецу; седмица - у недељу и специфичним значењем свакога дана у седмици; дан - молитвом свакога сата. У многим различитим ступњевима целог људског живота постоје ритуали за благосиљање и светковање: ритуали иницијације код крштења, миропомазање и причешће када се роди дете, црквено венчање при склапању брака, црквено сахрањивање приликом смрти. За кремирање свакако не постоји никакав благослов свештеника, а исти такав случај је и за двоје људи који живе у љубавном односу а нису венчани. Осим тога приметно је да учење Православне Цркве дозвољава развод брака и други брак, а у неким случајевима чак и трећи; већина свештеника и ђакона су ожењени.

Важан проблем за многе православне вернике представља језик у литургији. Многи верници више не могу добро да разумеју црквенословенски односно старогрчки језик. За многе вернике је богослужење најалост неразумљиво. Може да се каже да је православна литургија у овом погледу слична католичкој у времену пре званичне реформе литургије на Другом ватикан-

ском сабору. Важна разлика је ипак у томе да у уобичајеној богослужби Православне Цркве растојање између свештеника и народа одавно више није тако велико као код ранијих католичких литургија. Важно је питање да ли је реформа литургије у Православној Цркви пожељна или неопходна. Званичну реформу литургије у православној цркви може да спроведе само Свети синод. У неким од најмоћнијих православних цркава, првенствено у Грчкој и Русији тренутно је неповољна клима за такву једну реформу. У Цариградској патријаршији која обухвата грчко православље у западној Европи, Америци и Аустралији, отворенији су за реформе. Ипак, ниједна Православна Црква не жели сама да ревидира литургију; ту одлуку они желе да препусте великом панправославном црквеном сабору. Али сазивање сабора се стално одгађа. Уз то постоје утицајне групе, нпр. многи монаси са Атоса који тврде да је литургијска традиција неизменљива и да ретки преостали текстови и ритуали припадају бивствовању богослужења.

Осим званичне службене црквене литургије постоји и много кућних ритуала и обичаја нпр. тајна молитва и помазање уљем против тзв. „злог погледа“ и ритуално спаљивање цвећа на Велики петак. Ту је интересантно да се при овим незваничним али веома популарним литургијским ритуалима често ради о литургији за жене. Жене се пре свега на селима сматрају као одговорне за унутрашњи свет дома а мушкарци за вањски свет политике, трговину и званичну цркву. На селима мушкарци добијају причешће чешиће него жене, а рођење дечака поздравља се са већом радошћу него рођење девојчице. У великим градовима ови обичаји се брзо мењају.

Код молитве људско тело игра велику улогу: верници се прекрсте, наклоне, учествују у процесии, пале свеће. У исихазму, форми монаштва која се везује за медитацију и мистику, концентрише се на уздах, срце и стално понављање тзв. молитве Исусу, у форми: „Господе Исусе Христе, сине Божији, смилуј се на мене“, да би се достигло јединство са Богом. Важан акценат у православној теологији у наглашавању свеопштег људског искуства с Богом, дакле, не само разума већ и целог бића – и осећања и телесног, наглашена је и спознаја да Бог превазилази све човечанско и необухватив је. Григорије Палама, који је у 14. веку теолошки обликовао исихазам, разликовао је Божанску енергију коју људи могу да искусе и Божије биће које је необухвативо.

У православним земљама као нпр. у Грчкој, Румунији и Русији, ипак постоји много крштених православних верника који своју религију не осећају као битну у својој свакодневници и приватном животу, ако се изузму „*pites de passage*“ (крштење, венчање, сахрана) и велике светковине, они једва да посећују зграду цркве. У градовима се нарочито може чути од интелектуалаца, радника и омладине како се жале на неспособност црквеног вођства да на разуман начин покрену смисао живота и служе инспиративну службу. За многе младе православне вернике важнији су западњачка музика, благодатање и

модеран, космополитски осећај у животу него Православна Црква која је по њиховом мишљењу фиксирана на историјске традиције и сопствени народ.

Ако се православна литургија упореди са западном, треба да се увиди један парадокс. Ово поређење најпре води ка закључку да су православни ритуали потпуно различити од западних. Осећа се супротност међу њима, постоји контраст у сазнању. Овај контраст у сазнању релативише западну литургијску традицију али он може да продуби знања о овој традицији. Помењуту поређење води још једном другом закључку, наиме, да упркос свом том отуђењу још увек постоји велики број заједничких особина унутар хришћанских цркава у погледу евхаристије, крштења и других светковина. То постаје јасно пре свега ако се хришћанске цркве упореде са осталим религијама. Овај други закључак може да олакша екуменске разговоре о уједињењу.

Православно – римокатолички контакти; уједињење

Посебну категорију чине источне цркве које су произишле из православља и ујединиле се са Римом. Овде се ради о тзв. „грчко–католичким“ црквама. Пошто се у Риму вековима за најбољи верски обред сматра латински обред (*praestantia latina*) многе источне цркве које су се сјединиле с Римом постале су јако латинизоване тј. њихови обреди, учење и организација представљају често једну помешану форму православља и католичанства. Овде морамо да се окренемо једној тешкој области пуној конфликта, наиме теми сједињења и односима између католичке и православне цркве. Погледајмо најпре кратко уназад на веома тешку историју.

За време друге половине првог века, настало је више догматских и политичких контраверзија као и културно, социјално и црквено отуђење унутар латинског хришћанства са центром у Риму, с једне стране, и грчког хришћанства са средиштем у Цариграду, с друге стране. Ове контраверзије и разилажења отварају на крају јаз између Рима и Константинопоља. Освајање, пљачкање и дуготрајна опсада царског града од стране западних крсташа у XIII веку (1204. до 1261.), тамошње оснивање латинског царства и неприродна замена грчке црквене хијерархије латинском, продубиле су раскол и ставиле печат мржње на њега.

У току друге половине другог века све се јаче развијало схватање да само властита црква поседује истину. Тзв. „сотеролошка искључивост“ – израз водећег пољског теолога *Waclav Hryniewics*-а из Лублина – значи да само сакраменти који се служе унутар сопствене цркве могу да доведу до спасења а они сакраменти који су служени у малом броју других цркава нису били довољни. Римска црква је пре свега јако развила ову сотериолошку искључивост. Иначе је јако важно да се примети да је ово схватање искључивости развијано пре свега од стране чланова црквеног вођства и теолога. За народ често уопште није било важно да ли су сакраменти били „да-

ровани“ у некој православној, грчко католичкој или латинској цркви; главна ствар је била у томе да су они били „даровани“. И многи свештеници као и неки бискупи наглашавали су сличности уместо разлика. Сотериолошка искључивост јасно је дошла на светлост дана код уједињења делова православних цркава са римском црквом.

Онај модел уједињења који би по римским схватањима био једини могућ био је повратак истинској цркви, потчињавању. У том случају папска столица би новопридошлима дозволила као милосрдну повластицу да задрже сопствене обичаје у литургији. Али и то није било довољно за Рим. Касније су, наиме, како сам већ поменуо, предузети покушаји да се византијска литургија грчко-католичке цркве латинизује. Разлог за то било је уверење да је латински ритуал био узор свим другим. Са изузетком неких папа, као нпр. великог учењака папе Бенедикта XIV, ово је остало римска линија до Другог ватиканског сабора (1962–1965), то је и одлучило да уједињене цркве треба да негују своје сопствене источне литургије. Овај савет је утврдио да је римокатоличка црква била крива за раздвајање. То је отворило пут екумени, дијалогу јудаизма и ислама као и других религија данашњице. Остале позитивне ствари у развоју догађаја биле су, између осталог, истовремено укидање међусобних изопштења од 1054. године у Риму и у Константинопољу 1965. године; предаја католичке црквене зграде (као и протестантске) у западном свету, православним верницима грчког, српског, румунског... порекла, за њихова богослужења; молитве за опроштај, које је папа Јован Павле II понављао, везане за злочине које су католици починили према православној цркви.

Године 1980. почео је званични дијалог између две велике цркве. Овај дијалог је у почетку био веома успешан и било се опростило од докумената концензуса о заједничком разумевању сакрамената. Политичка и конкретна црквена стварност ипак је преузела планирање дијалога. Крајем 80-их година прошлог века политика Гласности и Перестројке коју је водио Михаил Горбачов, као и ембрионална слобода вере у Совјетском савезу, водила је поновном оживљавању забрањене и привидно јасне грчко-католичке цркве у Украјини. Такође су и у Румунији грчки католици почели поново тако да се изјашњавају, а у Словачкој су следили повратак свом некадашњем поседу. Настали су велики конфликти и напетост у овим земљама, нарочито због поседовања црквених зграда. Неки пређашњи објекти били су враћени или поново одузети. Велики финансијски губитак за православље поштрио је напетост. Било је неизбежно да дијалогска комисија одмах пређе на тему уједињења. Дискутовано је о значајном тумачењу ове теме и коначно је и прихваћено. Баламандско тумачење које се тако зове због седнице у Баламанду, у Либанону 1993. године, показује деликатну равнотежу. На једној страни римокатоличка делегација спознаје да њена црква сада одбија

ово уједињење као модел за уједињење. С друге стране, православна делегација прихвата чињенично присуство уједињених цркава и њихово право на сопствену бригу у људима. Даље се римокатоличка и православна црква међусобно признају као сестринске. Они за своје вернике наглашавају слободу мишљења, љубав, праштање, отворени дијалог и поштовање и осуђују сва међусобна дела насиља.

Ово храбро и отворено тумачење које је, по мом мишљењу, један велики корак унапред, ипак је веома оспоравано. Иако се патријаршија у Константинопољу веома заузела за прихватање тумачења, оно је супротно томе било одбијено од неких заговорника тврде линије Рима. Грчка црква и монаси са Атоса нпр., сматрали су неприхватљивим да се „папској цркви“, коју су свакако једва могли и да признају као цркву, чине такви уступци. Такође су и неки католички кругови, како они са латинским ритуалима тако и они за унијаћење, били против пресуде за метод унијаћења и одбили су тумачење. Последња седница комисије у Балтимору 2000. године, опет због унијаћења, није у основи донела никакво даље зближавање.

Још многе мине, дакле, леже у међуцрквеним односима. Због тога је и екуменско образовање од изразитог значаја. Мањак таквог образовања је велики проблем. Многим источноевропским православним верницима, грчким и римокатолицима као и протестантима недостаје екуменско образовање и искуство. Важан разлог за то је деценијама дуга владавина комунизма. Други ватикански сабор нпр. једва да је могао и бити прихваћен од стране источноевропских католика. Тако је настало добро плодно тло фундаментализму, обскурантности и конфесионалности. Многи Руси нпр., који су комунизам мењали за православље су „православнији од патријарха“ и сматрају да тачно знају шта православље садржи: у сваком случају веру, чије су форме непромењиве и која је уско повезана са националним идентитетом, понекад чак и идентична и треба да буде заштићена од страних утицаја. Критичним и образованим католицима неће тешко пасти да идентификују такав један менталитет и у својој сопственој цркви у неким традиционално католичким подручјима.

Интензивна и лична размена овде је изразито корисна. Важно је да студенти теологије из средње и источне Европе дуже време студирају на западним универзитетима и да упознају тамошње цркве и друштва унутар њих самих. Исто тако је важно да западноевропски студенти теологије студирају неколико година на универзитетима и високим школама у Србији и осталим источним и јужноевропским земљама и да буду отвореног духа за тамошње заједнице и друштво. Ту се ради о теорији која је примерена чињеници да се црква и вера увек налазе у одговарајућем друштвеном контексту. Овај покрет размене би требало да потиче од две стране. Углавном се дешава, нажалост, да се само источни и јужни Европљани крећу ка западу. То

није довољно. Само обостраним кретњама може да се заврши процес међусобног упознавања као и изградње мостова. Занимање једних за друге и учење, боље напредују у дијалошкој него у монолошкој култури.

Појед на римокатоличку литургијску традицију

Званично разумевање римокатоличке литургије најлакше се објашњава помоћу литургијске конституције Другог ватиканског сабора, *Sacrosanctum Concilium*. Према овом документу литургија је „извор и врхунац целог хришћанског живота“. Главни циљ литургијске конструкције је унапређење тзв. „пуног, свесног и делотворног учествовања“. Сазив који себи као циљ ставља реформу, обнављање, као и продубљивање хришћанског живота и унапређење процеса уједињења свих хришћана, поново говори о делотворном учешћу. Оно се одиграва на више нивоа. Прво се углавном разумљиво примете искази о верницима. Након вековне традиције која је уздизала литургијско деловање свештенства, било је крајне време да се покуша да се објасни улога народа који је испао из вида и карактер заједнице у литургији, дакле, да се успостави равнотежа унутар цркве. Литургија није приватна ствар, већ је она служба заједнице, „сакрамент јединства“ (*unitatis sacramentum*) Божијег народа који представља бискуп. Хришћански народ има као „изабрани род царско свештенство, свети народ...“ (1 Пет 2, 9), снагом свог крштења право и обавезу за ово делотворно учешће. Али не само тај тако названи народ, већ и свештеници и остали изричито изабрани литургијски функционери као министранти, лектори и песници, бивају изазвани свесним литургијским делањима.

Учешће, наравно, није ограничено на људе. Па то је сам Христос, он служи. Када црква пева и моли се, Он је ту. Када се чита Божија реч и када се служе Свете тајне, Он је присутан. На врхунцу литургије, наиме у ехаристији, Он је присутан како у даривању тако и у личности свештеника, оног који га представља. Деловање свештеника *in persona Christi* иначе не стоји само по себи већ свештеник говори у име целог народа и ако се кроз његове руке узносе дарови, узносе их и верници, и они истовремено с њим уче како и саме себе да узнесу. У литургији се у многим католичким миљеима, нажалост, и у источној и средњој Европи, присуство Христа још увек ограничава на посвећење, делање свештеника и ехаристијско обожавање за време високе молитве. Конституција литургије ипак има шире схватање везано за присуство Христа.

У делотворном учешћу човек и Бог међусобно су повезани; Бог се слави, а људи бивају посвећени. Црква не слави себе саму, већ неограниченог Господа, мистерију живота, смрти и ускрснућа Исуса Христа.

Конституција наводи како унутрашње тако и вањско учешће. Оба су важна и припадају једно другом. Преданост Богу с једне стране и заједничко

певање и молитва с друге стране, су нераздвојиви. Даље делотворно учешће није исто за све учеснике. Узраст, услови живота и религијски развој морају да се узму у обзир. Конституција исто тако говори о могућности прилагођавања на места и народе који су на посебан начин другачији. Овде се ради о местима на која се одбрана позива у процесу упознавања култура.

Кораци у реформи који су избачени из конституције литургије као и касније промене текстова и рубрика који су касније ревидирани у литургијским књигама били су велике. Док је раније свештеник код високог олтара окренут леђима народу мису „читао“ на латинском, при чему је добро пазио на рубрике, а народ, ако је уопште и био присутан на миси, налазио се доста удаљено од олтара, гледао, слушао, певао песме, молио круницу и читао предано, а сада свештеник служи за једним новоуређеним олтаром окренут ка народу. Осим њега сад постоје и други литургијски служитељи, као нпр. лектори, односно лекторке и вођство причешћа. Пре реформе део мисе у којем се проглашава био је заправо само „предмиса“ и учешће у томе није за народ било безусловно обавезујуће. Да би миса била „важећа“ требало је присуствовати тек од молитве. Сада се знатно више чита из Библије, а проповед се котира као важан литургијски елеменат. Даље, улога народа се сада много јаче изражава песмама које су се у чињеничном току службе интегрисале одговорима на молитве. Промене долазе до изражаја и у новој архитектури цркава. Народни језик је нашао улаз у литургију и то у много већој мери него што је било предвиђено. И католичка црква је коначно прихватила лаички путир у ехаристији. Свакако мора још много тога да буде пренесено у праксу и неопходно је још много литургијског образовања.

На другим службама делотворно учешће долази исто тако до изражаја. Тако је нпр. било могуће да се на сахранама и помазањима болесника у обзир узму различите ситуације у којима долази до болести и смрти. Везано за помазање болесника, сабор је иначе одредио да помазање није предвиђено само за умируће већ и да болесни и стари, који почињу да доспевају у животну опасност, могу да добију помазање. Оно служи потпори, умиривању и опраштању. Свеукупни основни симболи различитих служби постају јасније видљиви. У процесу конфирмације нестала је нпр. плуска која изазива још једва разумљиве и често негативне осећаје, чиме је постало могуће да се помазање и полагање руку поново појављују као најважнија обележја. Настанком два различита обреда крштења – ритуал крштења мале деце, где је положај малог детета у центру, и обред иницијације крштења, учвршћивања и ехаристије за одрасле – контекст тадашњих различитих животних ситуација нових чланова цркве постаје јаснији. Учесће се мења и у току молитве сваког сата. Док је бревивр претхоно био обавезна ствар епархијског и монашког свештенства, сад само појачано долази до могућности да се и лаици моле, сами, у жупама или када посећују манастире.

Све заједно, већина католика реформу је посматрала као битно побољшање. Тврдње неких појединаца данашњице да је већина католика била задовољна тридентском литургијом и да је облик литургије по Другом ватиканском сабору „велика катастрофа“ уопште нису тачне. Мали број особа, које тако тврде, идеализују прошлост, а да је уопште не познају стварно. Они исто тако предвиђају да су новине које су најављене у литургији прихваћене од стране свих отаца сабора.

Важан проблем реформе после сабора јесте језик. Ревидиране литургијске књиге које су се појавиле после сабора поново састављене на латинском језику, подразумевале су се као модел за књиге, које је требало превести на одговарајуће матерње језике. Али по којим критеријумима су морале да се преводе? Реч по реч или слободно? Многи латински појмови потичу из неке више неважеће културе и времена, показују неке више неважеће теолошке акценте или су тешко преводиви, као нпр. појмови *sacramentum* и *mysterium*. По једној римској инструкцији из 1969. године, латински текстови требало је да се мисаоно ослободе и њихов садржај да се пренесе на узвишени жаргон тамошњег језика на селу. Инструкција, дакле, наглашава преношење уместо буквалног превођења и води ка томе да су нове творевине неопходне. Осим тога, у латинским књигама-моделима предвиђена је и могућност да се предузму локална прилагођавања.

Расположење за започињање пута, које је било присутно у Риму за време сабора и још после њега, ипак је ускоро направило места и процесу заустављања. Ватикански документи из 70-их, 80-их и 90-их година упозоравали су на предалеко спроведена обнављања, жалили се на недостатак литургијског образовања, често показивали страх од злоупотребе литургије и наглашавали литургијску дисциплину. Према новој инструкцији из 2001. године све литургијске књиге које су преведене на тамошње матерње језике требало је испитати. Да би они могли да буду преиспитани као „аутентични“ потребно им је признање ватиканске конгрегације. Тиме је римски папски двор себи присвојио веће право контроле него што је самом конституцијом литургије предвиђено. Процес ревидирања данашњих литургијских књига у духу управо наведене инструкције дешава се данас и пригодно се брине – нарочито у западној Европи и Северној Америци – за жестоке контраверзије.

Појед на ирошесџанџску лиџурџију: Траџиџа ирошесџанџизма

Пре готово пет векова католички аугустински монах Мартин Лутер прокламовао је своје тезе у озбиљном покушају да постави реформу тадашње римокатоличке цркве. При том је пажњу усмерио – а с њим и преостали реформатори 16. века – не само на учење, већ исто тако и на зборове црквених општина, дакле, на њихова светковања, њихово богослужење. Код реформатора се радило о томе да је за ове светковине, библијски уобличене: једини критери-

јум требало је да буде Свето писмо. Важне намере реформатора, које су биле у вези са тим, биле су наглашавање свештенства код свих верника и поновно успостављање црквених обреда у црквеним општинама - наспрот средњо-вековној литургији са безброј засебних миса... Због тога су молитве поглавара биле говорене наглас. Друга важна намера било је разумљиво читање Светог писма и добра проповед, да би глас милости Божије и Христова одбрана хришћана били јасни. Због тога је проповед углавном била дуга, она је тумачила Свето писмо и покушавала да га актуализује слушаоцима. Да би хришћани могли да разумеју и прихвате Радосну вест, реформатори су увођење народног језика у богослужењу сматрали неопходним. Званични језик литургије тадашње западне цркве био је наиме, латински језик.

За протестантске обнављаче литургије XVI века није било неопходно да развијају потпуно нове службе. Постојали су наиме обрасци, који су већ одавно били практиковани. Сам Лутер и реформатори који су били под његовим утицајем – пре свега мисли се на северну и средњу Немачку – хтели су само да „пречисте“ традиционалну мису. Одстранили су велики део *ofertorija* (приношење дарова) из римске канонске мисе, тј. највише евхаристијске молитве. Пре свега била им је неугодна терминологија жртве, јер су је сматрали неумесним „људским делом“. Такође им је трн у оку била и свемоћ коју су имали свештеници, јер су је сматрали небиблијском. Уводне речи ипак су задржали. За Лутера веома су биле важне речи освећења.

Реформатори у јужној Немачкој, у Швајцарској, Холандији и Шкотској базирали су се на богослужење касног средњег века од стране помоћних проповедника на народном језику и на исто тако већ постојећем обреду причешћа у црквеним заједницама које се обавља на народном језику. Богослужење предиканата, младих помоћних проповедника, састојало се од читања јеванђеља, проповеди, исповедања, 10 Божијих заповести, Оченаша, Аве Марије и благослова. (У току средњег века додани су још и признање кривице и молба за другога.)

Најпре је овај ритуал још био део латинске мисе, тј.: док је свештеник „читао мису“ за олтаром, на челу на проповедаоници био је народни проповедник. Касније – пре свега на југу Немачке који је економски цветао, и у Швајцарској – осамосталила се предикантска богослужба, на којој се могло учествовати у францисканској и доминиканској цркви.

У ритуалу причешћа црквене општине народ је могао да комуницира независно од мисе. Овај ритуал садржао је молитву пре причешћа, признавање кривице, саму поделу, молитву и благослов, вероватно и тиховање. Пре тога требало се исповедити. Мора се указати на то да је у току средњег века комуникација бивала све јаче уназађена. Уместо причешћа изразито важно постало је тзв. „духовно причешће“, гледање посвећене хостије за време уздизања, гледање присуства Спаситеља, који је тако много патио за нас, који нас је својом смрћу и ускрснућем спасао.

Три средњевековна типа богослужења, наиме, миса (пре свега у лутеранској традицији), као и предикантско богослужење и причешће у црквеним општинама (првенствено у традицији реформације), били су преузети и прилагођени од стране реформатора. На темељу теолошких и територијалних разлика настале су агенде које нису свуда биле исте, већ се развијала велика различитост. Реформатори су наглашавали и певање. Према реформаторима црквена општина би требало да испеваним псалмима и евентуално неким другим песмама на тамошњем народном језику изрази своју захвалну реакцију ономе коме припада. Сам Лутер је створио веома важне и популарне песме, швајцарска и холандска реформација дуго времена су сматрале псалтир довољним.

За Лутера је латински језик ипак био битан у богослужењу из васпитних разлога. Напоследку, ту се радило и о очувању међународних контаката. За време његовог живота често се у Витембергу више служило на латинском него на немачком језику. После његове смрти ово се постепено мењало. Али латински још увек игра важнију улогу у лутеранској традицији него у реформаторској. Недеље нпр. носе још увек често своја стара латинска имена.

Реформатори су истраживали седам постојећих сакрамената у зависности од тога како се посматрају, да ли су они постављени од стране самог Исуса Христа или не: услов за црквено даривање. Закључили су да је то био случај само код крштења и евхаристије. Лутер је, ипак, додао и велики сакраментални значај исповедању. И у неким другим погледима био је Лутер конзервативнији од осталих реформатора.

С обзиром на праксу причешћа у протестантској цркви променило се колико пуно, толико и мало. С једне стране, променило се много. У принципу комуницирали су учесници и учеснице црквеног обреда. Важно прилагођавање у причешћу у црквеној општини било је увођење лаичког путира: комуницирало се унутар облика обе врсте. Хлеб се примао ручним причешћем. Уместо хостија користио се углавном прави хлеб. Вино се пило или из једне посуде, или га је – касније – свако пио из малих минијатурних посуда. Данас се уместо вина често употребљава безалкохолно вино или сок од грозђа, а то углавном због деце и младих учесника у миси као и због присутних алкохолличара или оних, који из других разлога не смеју да конзумирају алкохол. Дале, у реформираним црквеним општинама седело се за столовима. Осим тога, у реформаторској традицији нестаје олтар и он бива замењен једноставним столом за вечерање. Овде је проповедаоница била надалеко најважнија. Лутер је ипак задржао олтар. Лутер је био и уверенији од осталих сабораца да је Христос стварно присутан на евхаристијском слављу. У реформаторској традицији хлебу и вину једва да се приписује специјално значење. Зато и није чудно што се просипа вино које преостане после причешћа.

С друге стране променило се мало везано за праксу причешћа. Ова пракса је остала мала као и у касном средњем веку. Томе је такође допринело и наглашавање вредности прималаца као и неопходност њиховог покајања. Због тога се заједничка вечера само јако ретко дешавала, то је варирало од једном месечно до четири пута годишње. „Недостојни“ су били одбијани. Постојала је у неким црквама чак и тзв. „припремна недеља“ ,када је свештеник заједницу позивао на испитивање свести и припремао заједницу на примање причести следеће недеље. Догађало се чак и да је тада само мали број људи приступао причешћу, као што је то данас случај у православној а пре и у католичкој цркви.

12 На крају желео бих да кажем још пар речи о обе религије, хришћанству и јудаизму. Као што је познато, постоји много веза између ових религија. Оне постоје и у литургијском погледу. Хришћанска литургија дубоко је под утицајем јеврејске. Овде се мисли само на *pezah* и светковање седмице (седам дана) , *izraelske šeme* и молитве осамнаестице, евхаристијског благослова за столом, склапање руку, крштење водом... На жалост, историјско подразумевање православља и западног хришћанства као новог и истинског Израела, забрављање њихових јеврејских корена и схватање о Јеврејима да су они богоубице, које се јавља понекад, битно је допринело мржњи и холокаусту. На срећу, данас – после Аушвица - многи хришћани и хришћанке поново постају свесни јеврејских корена своје религије.

Други пример заједничког је да уобичајени ритуал против „злог погледа“ који постоји у католичким и православним областима јужне Европе, постоји и у јудаизму (као и у исламу). Исто важи и за бројне благослове куће и ритуале на гробовима жена и мушкараца који се поштују као свети. Заједничко истраживање обичаја, Светог писма и мистике у абрахамским религијама показује да, с једне стране, постоје јаке разлике, које различитост јудаизма и ислама чине јасном, да, с друге стране, постоје велике сагласности које указују на заједничке корене, а често и на међусобне утицаје.

Превела са немачког:
Јасмина Марин

Zusammenfassung. Im vorliegenden Beitrag der Autor zeigt, dass die liturgischen und ökumenschen Dimensionen des Christentums wesentlich miteinander verbunden sind und das gerade diese zwei Dimensionen ganz wichtig für die ökumensche Gespräche und den kirchlichen Austausch sind. Der Text enthält drei Teile: 1) Der erste Teil beschäftigt sich mit der orthodoxen liturgischen Tradition, mit der Genese der orthodoxen Liturgie und besonders mit den Schritten die kirchlich-offiziell in der Annäherung von orthodoxen und westlich-katholischen liturgischen Traditionen bisher gemacht wurden. Diese Entwicklung der Autor beurteilt sehr positiv. 2) Der zweite Teil ist der katolischen Liturgie gewidmet. Der Autor bewertet die Entwicklungen, die nach dem II Vatikanischen Konzil im Bereich der

Liturgie gekommen sind ebenso positiv, besonders die Reformen der liturgischen Sprache. 3) Am Schluss, zur Sprache kommt die protestantische Liturgie und die Probleme die damit verbunden sind. Für die protestantische liturgische Tradition wird festgestellt, dass sie sich ständig unter verschiedenen Umständen entwickelt und dass sie sich heute auf dem guten Weg befindet, der katholischen und orthodoxen Liturgie näher zu kommen.